

SUPRATIMO EPISTEMOLOGIJOS KEBLUMAI: MCDOWELLAS PRIEŠ DUMMETTĄ

Mindaugas Japertas

Vytauto Didžiojo universiteto

Filosofijos katedra

K. Donelaičio g. 52, LT-44261 Kaunas

Tel. (8 37) 327 834

El. paštas: m.japertas@hmf.vdu.lt

Straipsnyje nagrinėjama, kuo yra paremtas Johno McDowellio „anti-antirealistinis“ požiūris į Michaelo Dummetto antirealizmo filosofiją. Nors pats Dummettas antirealizmo (kaip ir filosofijos apskritai) pamatus tikėjosi pakloti apmąstymais, priklausančiais reikšmės teorijos, kalbos filosofijos ir metafizikos sričiai, McDowellas savo pirmtako antirealistinėje argumentacijoje pastebi fundamentalesnį ir nepriklausomai veikiantį „epistemologinį karkasą“, kurį sudaro iš tradicijos paveldėta netinkama ir net iliuzinė „supratimo epistemologija“. Pabrėžtina, kad abu filosofai sutaria dėl požiūrio į matematikos sakinių supratimą: jie palaiko antiplatonizmą ir mano, jog atsakomumo į išsprendžiamas aplinkybes sąvoka turinti būti kartinė matematikos epistemologijoje. Tačiau McDowellas griežtai nesutinka su Dummetto mintimi matematikos epistemologijos modelį apibendrinti, t. y. jį taikyti ir kalbos už matematikos ribų supratimui aiškinti. Apibendrintas antirealizmas (antirealizmas natūralaus pasaulio atžvilgiu) atsiranda tik tarpininkaujant tam tikrai epistemologinei idėjai, būtent troškimui surasti „tvirtus“, nepriklausomus nuo mūsų kalbos, neprielaidiškus pagrindus, kurie būtų laikomi mūsų ištarų supratimo garantija.

McDowellui ši epistemologinė idėja yra „epistemologinis prietaras“ ir jis pasisako už kitokią, „mažiau ambicingą“ epistemologiją, pagal kurią tam tikros kalbinės praktikos supratimas visiškai neįsivaizduojamas be dalyvavimo toje praktikoje galimybė, taigi be tos kalbos mokėjimo. Suprantančio dalyvio perspektyva – vienintelė, iš kurios gali žvelgti teoretikas, mąstydamas apie mūsų kalbos santykį su pasauliu.

Pagrindiniai žodžiai: Dummettas, McDowellas, antirealizmas, kalba, supratimas, epistemologija.

Kai praeito amžiaus aštuntajame dešimtmetyje Michaelas Dummettas savo straipsniuose ir knygoje ėmė įrodinėti filosofinio *antirealizmo* pranašumus¹, tai turėjo būti suprata kaip įspėjimas, kad Dummetto ir jo

bendraminčių varžovams atėjo metas iš naujo permąstyti ir, kiek įmanoma, sutvirtinti vadinamojo *realistinio* požiūrio pozicijas. Buvo visiškai akivaizdu, kad jau nepakaks ir toliau inertiškai kartoti vis tą patį: pavyzdžiui, kad blaivus realizmas esąs vienintelis patikimas sveiko proto, mokslinės sąmonės ir gamtamokslinio pasaulėvaizdžio ginklas filosofijoje (ir todėl, jį išdavus, šios blaiviai mąstyseną saugančios tvirtovės esą lengvai pasiduos, kartu užtraukdamos nelaukiamų iracionalių padarinių filosofijoje).

¹ Kaip tik aštuntajame dešimtmetyje pradėjo rodytis svarbiausieji Dummetto veikalai, tačiau būtų tiksliau sakyti, jog realizmo ir antirealizmo klausimą jis iškėlė ir ėmėsi svarstyti daugiau nei dešimtmečiu anksčiau; antai programinis straipsnis „Tiesa“, kuriuo pradedamas rinkinys *Tiesa ir kitos mįslės* (Dummett 1978a) ir kuriame atvirai palaikoma antirealistinė pozicija, pirmąkart publikuotas dar 1959 metais.

Tad susiklosčius naujoms ir ypatingoms aplinkybėms, kiekvienam save gerbiančiam filosofiniam tyrinėjimui reikėjo paieškoti naujų ir, svarbiausia, subtilesnių minties posūkių ir spalvų.

Antirealistinis Dummetto iššūkis

Kuo ypač išsiskyrė Dummetto iššūkis sustabarėjusiam realizmui, iššūkis, kuris, pasinaudojant paties Dummetto terminu, vadintinas *antirealistiniu*?

Savo domėjimąsi antirealizmu matematikoje (intuicionistinė matematikos filosofija turinti išstumti platonizmą, t. y. matematikos realistinę interpretaciją) ir logikoje (neklasikinės logikos sistemos kone visais atžvilgiais esančios geresnė alternatyva: geresnė pirmiausia matematikos logikai, tačiau, turėdamos aiškiai platesnę veikimo sferą už klasikines, jos taikytinos ir nematematiniais teiginiais, taigi bet kurioms kalbos sritims apskritai) Dummettas gana natūraliai papildė susidomėjimu dar didesnėmis antirealizmo galimybėmis filosofijoje. Taip jo veikaluose buvo išplėtotas kalbos filosofijai priskiriamas semantinis antirealizmas – reikšmės teorija, turėjusi tinkamai įgyvendinti Wittgensteino kalbos filosofijos veikiamą principą, kad ne kas nors kita, o tik „vartojimas išsamiai determinuoja [sakinį ir į juos įeinančių smulkesnių kalbos vienetų] reikšmę“ (Dummett 1978b: 224), ir parėmusi reikšmės modelį, pagal kurį „teiginio reikšmės pagavą sudaro sugebėjimas atpažinti jo įrodymą, kai toks mums yra pateiktas“ (*ibid.*: 225)². Kadangi realistiškai suvoktų sakinio teisingumo sąlygų

(kaip nepriklausomų nuo jo verifikacijos sąlygų) semantinėje sampratoje, aiškinant, ką reiškia suprasti sakinį, kalbos vartotojui priskiriamas visiškai neveiksmingas ir nieko nepaaiškinantis „žinojimas, kuris peržengia sugebėjimą tą žinojimą akivaizdžiai parodyti sakinio vartojimo būdu“ (*ibid.*: 225), ir todėl realistinėje sampratoje reikšmė visiškai nepriimtinaai vaizduojama kaip peržengianti kalbos vartojimą, tai, pasak Dummetto, tokia samprata turi būti pakeista būtent jo siūlomu reikšmės modeliu, veiksmingai *paaiškinančiu*, remiantis akivaizdžia kalbine praktika ir tik ja (t. y. „vartojimu“), kas sudaro sakinio supratimą. Dummetto „semantiniame verifikacionizme“ bet kurio sakinio supratimas buvo prilygintas sugebėjimui (ar veikiau sugebėjimų sistemai) atpažinti, ar tas sakiny yra verifikuojamas (pagal atvirą ir Dummetto nuolat primenamą analogiją su matematiko sugebėjimais atpažinti matematinius įrodymus). O sukūrus kalbos funkcionavimo aiškinimą, griežtai orientuotą į kalbos vartojimu paremtą supratimą, t. y. pasirūpinus tinkama reikšmės teorija (beje, būtinai sistetine), buvo galima žengti dar vieną ir jau lemiamą žingsnį link bendrųjų filosofijos problemų: liko tik aiškiai pareikšti, kad *metafizinis* realizmo ir antirealizmo klausimas yra „viena iš pačių pamatinių filosofijos problemų“ (Dummett 1978a: 24). Paties Dummetto nusistatymas dėl to, katram iš šių konkurentų teikti pirmenybę, jau buvo tvirtai ir, kaip išryškėjo vėliau, neatšaukiamai susiformavęs.

Tačiau veikiausiai neįmanoma, jei kliaujamasi tik viena puse ir tik ją girdima, tikėtis išsprendus klausimą, kurį toks didis šiui laikui mąstytojas kaip Dummettas laiko pamatiniu netgi visos filosofijos mastu. (Metafiziniai klausimai yra labai svarbūs, tačiau

² Arba cituojant dar kitą formuluotę: „[...] žinoti teiginio reikšmę yra [...] sugebėti atpažinti bet ką, kas yra svarbu teiginį verifikuojant, t. y. galutinai nustatant jį kaip teisingą“ (*ibid.*: 227).

itin nelengvai sprendžiami galbūt kaip tik todėl, kad jie laikomi pamatiniais.)

Epistemologinis McDowellio atkirtis

Vos publikuota Dummetto kalbos filosofija ir į logiką atremta metafizika buvo intensyviai ir atidžiai studijuojama, interpretuojama, aptariama, diskutuojama. Nuo praeito šimtmečio aštuntojo dešimtmečio iš jos sėmėsi idėjų ne vienas filosofas, savarankiškai ar jos padedamas priėjęs išvadą dėl tradicinio (neretai buvo sakoma: „metafizinio“) realizmo nepatikimumo ir nepriimtimumo³.

Vienas iš akyliausių ir kartu kritiškiausių Dummetto skaitytojų buvo Johnas McDowell, pats savarankiškai ieškojęs kelių filosofijoje ir puikiai matęs, kad būtent pradėtasis realizmo puolimas daro Dummetto bei jo šalininkų (tokių kaip Crispinas Wrightas) *antirealizmą* tokių viliojantį eiti iš paskos. Vis dėlto siūlomas antirealizmo pavyzdys – o pagal oficialią autorinę Dummetto versiją tai buvo iš esmės *reikšmės teorijos antirealizmas*⁴ – McDowellio nepatraukė. Kita vertus, tie keli svarbūs McDowellio straipsniai, kuriuose nuodugnai, įvairiais aspektais nagrinėjama Dummetto semantinė ir epistemologinė teorija, nepretenduoja būti balsavimas už priešingą – t. y. realistinę – poziciją ar juolab atviras jos tvirtinimas, nors juose esama nemaža vilčių užčiuopti iki tol dar nepastebėtas ir neišnaudotas

realizmo galimybes. Vis dėlto pirmiausia čia siekiama užginčyti Dummetto argumentacijos prieš realizmą įtikinamumą (žr. McDowell 1998a: 321), todėl tuose straipsniuose besikristalizuojantis McDowellio filosofinis požiūris iš pradžių apibūdinamas tik negatyviai – kaip „anti-antirealizmas“ (mat pozityvi tezė, kurios atžvilgiu imtasi kritikos, yra Dummetto pasiūlytas antirealizmas) (žr. McDowell 1998b: 356). Klausimas, kuris atrodo neatidėliotinas žvelgiant iš šios „anti-antirealistinės“ perspektyvos, yra štai koks: *kas gi konkrečiai* Dummetto antirealizme ir jo pagrindimo argumentacijoje neįtikina McDowellio, kad pastūmėjo jį eiti „anti-antirealizmo“ kryptimi?

Neįtikina ne kartą viešai skelbtas Dummetto įsitikinimas, jog tiek tikslus realizmo apibūdinimas, tiek ir puolimas prieš jį, turintis baigtis jo atmetimu, priklauso nuo pirmesnių *kalbos filosofijos pobūdžio* apmąstymų, kurių tikslas – pateikti rekomenduojamą reikšmės sampratą, nes būtent ji, kaip mano Dummettas, esanti būtina bet kurių filosofinių problemų sprendimo sąlyga. Pasak McDowellio, tai absoliučiai klaidinga: Dummetto reikšmės teoriją (arba kalbos filosofiją, kaip tariamą „pirmąją filosofiją“) ir visa tai, kas iš jos išplaukia, lemtingai veikia už ją pirmesnis, fundamentalesnis „nepriklausomas ir ganėtinai tradicinis epistemologinis karkasas“ (McDowell 1998b: 365). „Ganėtinai tradicinės“ epistemologijos veikimas reikšmės teorijos ir antirealistinės argumentacijos viduje verčia tikėtis, kad į paviršių ims kilti jeigu ir ne visos, tai bent jau kai kurios tradicinės epistemologinės ydos ir bėdos. Vertėtų įdėmiau pažvelgti į šią problemą, kurioje slypinčios grėsmės paties Dummetto veikaluose lieka nenumatytos ir net neįtartos.

³ Itin ryškus pavyzdys būtų Hilary Putnamas, tam tikrą laiką Dummetto filosofijoje matęs „išeiitį“ iš „realizmo antinomijos“, apie tai užsimenama jo 1994 m. skaitytose „Johno Dewey'o paskaitose“ (žr. Putnam 1999: 17).

⁴ Šiai versijai knygoje apie Dummetto filosofiją priitaria ir Bernhardas Weissas, ne be simpatijos kalbantis apie „išradinę reikšmės teorijos argumentą prieš realizmą“ (Weiss 2002: 7).

Jeigu dabar susitelktume vien tik į (savo kilme vitgenšteiniškąjį) Dummetto reikavimą, kad filosofinėje reikšmės sampratoje ištarų reikšmė negali būti laikoma esanti nesusieta su jų vartojimu, tai tokiam reikalavime pačiame savaime dar nėra jokios užuominos apie kokius nors prastos epistemologijos požymius, ir pirmiausia – jokios užuominos apie galimą ydingą *supratimo epistemologiją*. Principas „reikšmė negali peržengti vartojimo“ (McDowell 1998a: 314), taikomas aiškinant, kaip kalbėtojai supranta vieni kitų ištaras, pats savaime yra ne tik nepriekaištinga, bet ir labai vertinga įžvalga. Tačiau čia pat tenka pripažinti, kad skirtingose taikymo sferose įmanomos gana įvairios „vartojimo“ sampratos ir anaip tol ne visos jos gali išvengti rimtų priekaištų dėl savosios (atvirai ar slapta veikiančios) epistemologijos. Šiuo (*epistemologiniu*) atžvilgiu Dummetto antirealistinė reikšmės teorija, nors ir akcentuoja lojalumą minėtajam principui, McDowellui – beje, taip pat karštam šio principo šalininkui – visgi neatrodo nepriekaištinga.

Išskirsiu kelis Dummetto „supratimo epistemologijos“ bruožus, kuriems savo filosofijoje stipriausiai pasipriešino McDowellas. Tačiau dviejų skirtingų epistemologinių sampratų analizę ir palyginimą reikia pradėti nuo to, dėl ko abu filosofai neproblemiškai sutaria.

Matematikos sakinių supratimas: antiplatonizmas prieš platonizmą

Suprasti kokį nors sakinį yra tolygu žinoti, kas tuo sakiniu pasakoma. Koks yra šis žinojimas matematikos sakinių supratimo atveju?

Matematinio platonizmo požiūriu, matematikos sakinio supratimas prilygintinas

žinojimui, kokią konkrečią egzistuojančią dalykų padėtį matematinėje tikrovėje atitiktų tas sakiny, jeigu jis būtų teisingas, o tokios sąsajos nustatymas negali priklausyti nuo to, ar mes tam turime kokių nors efektyvių priemonių. Vadinasi, platonizmo koncepcijoje matematinio sakinio teisingumo (ar klaidingumo) žinojimas yra visiškai atskirtas nuo žinojimo, kaip sukonstruoti jo įrodymą (ar paneigimą); tvirtinama, jog sakiny yra teisingas (ar klaidingas) dėl tam tikros dalykų padėties, o ne dėl to, kad esama įrodymo (ar paneigimo) kaip pažinimo prasme efektyvios priemonės. Tačiau kaip tik šis platonistinės matematikos sakinių traktuotės momentas leidžia Dummettui padaryti išvadą apie esminį platonizmo trūkumą: tokia traktuotė negali paaiškinti, koku būdu sakinio supratimą vartotojas atvirai ir iki galo parodo pačiu to sakinio vartojimu, t. y. kaip sakinio teisingumo žinojimas tiesiogiai pasireiškia viešame vartojime (atviroje vartotojo kalbinėje elgsenoje) ir nelieka nepaaiškinama „paslaptis“.

Koks turėtų būti matematikos sakinių supratimo aiškinimas, kad išvengtų platonizmui būdingos klaidos ir pabrėžtų atvirą, „nepaslaptingą“ matematiko kalbinės kompetencijos pobūdį – tokį, kuriame sakinio supratimas pasimatytų tiesiog iš to sakinio vartojimo? Dummettui neyla abejonių, kad, aiškinant matematikos kalbos supratimą, reikia esmingai remtis jos vartotojų gebėjimu tinkamai atsakyti į įrodymus ir paneigimus. Kai kas nors supranta matematikos sakinį, jis savo supratimą *parodo* pareikšdamas atitinkamą atsaką į pateiktus įrodymus (ar paneigimus), tiksliau tariant, sutikdamas arba nesutikdamas su tuo sakiniu pateiktų įrodymų (ar paneigimų) akivaizdoje. Ir visa tai atvirai matyti iš matematikos sakinių vartojimo.

Aplinkybės, kai turime pateiktus įrodymus (šiuo atveju – matematikos sakinių įrodymus), yra ypatingos – *išsprendžiamos* (*decidable*) – aplinkybės, taip pavadintos todėl, kad jų egzistavimą galima nustatyti visada, kai tik jos egzistuoja⁵. Būtent atsakomumo į išsprendžiamas aplinkybes sąvoką McDowellas laiko kertine įtikinamame Dummetto argumente prieš matematinį platonizmą (žr. McDowell 1998b: 351) ir kartu visiškai paremia šį argumentą, kaip atskleidžiantį ir sudarantį galimybes ištaisyti esminę platonizmo teoretikų klaidą, glūdinčią jų išpažįstamame matematikos sakinių reikšmės modelyje, kuriame neatsiranda deramos vietos vartojimo sampratai (*ibid.*: 350–351). Kartu McDowellas visiškai pritaria Dummetto teikiamai matematikos epistemologijai. Abu filosofai yra įsitikinę, kad „gebėjimas tinkamai atsakyti į įrodymus ir paneigimus“ geriausiai apibūdina matematikos sakinių supratimą; taip pat jie neabejoja, kad aplinkybė, kai būna pateikti įrodymai, yra išsprendžiama aplinkybė – tokia, kuri, jei tik egzistuoja, negali nebūti matoma.

Apibendrintas antirealizmas ir „tvirtų pamatų“ epistemologija

Tačiau Dummettas, pasinaudodamas savąja (ir, anot McDowell, labai įtikinama) matematikos epistemologija, siekia didesnių tikslų. Matematikos sakinių supratimo aiškinimą jis linkęs apibendrinti ir išplėsti taip, kad šis būtų taikomas ir kalbinei kompetencijai *už matematikos ribų* paaiškinti. Dummetto manymu, visi sakiniai,

nepaisant jų rūšies ir vartojimo srities, yra mūsų suprantami taip pat – ir matematikos (supratimo) epistemologija tuomet tampa (supratimo) epistemologijos apskritai pavyzdžiu. Gautąją padėtį McDowellas apibendrina taip: „[...] platonizmo atmetimo apibendrinimo pagal Dummetto išvadą rezultatas yra tas, kad supratimas susisieja su pasauliu, taip sakant, tik aplinkybėmis, kurios yra atitinkama prasme išsprendžiamos“ (*ibid.*: 349), arba, prisiminus kitą terminą, verifikuojamos. Toks visą mūsų kalbinę elgseną apimantis „verifikacionistinis“ epistemologinis požiūris yra Dummetto antirealizmo pagrindas⁶. O visi, kas kuriai nors kalbos vartojimo sričiai netaiko antirealistinio aiškinimo ir tokiu būdu bent iš dalies palaiko realizmą, yra vertinami kaip vienokio ar kitokio platonizmo ekvivalento šalininkai; vadinasi, jiems turi būti priskiriamas ir minėtasis didysis, netoleruotinas platonizmo išpažinėjų suklydimas.

Šioje svarstymų vietoje (galėtume ją pavadinti filosofine kryžkele) Dummetto ir McDowell filosofijos keliai išsiskiria. McDowellas nesutinka Dummetto pavyzdžiu *apibendrinti* matematikos sakinių supratimo modelio, kadangi, pasak jo, ne kiekvienas „galimas iki galo parodyti“ (*fully displayable*) supratimas turėtų būti eksplikuojamas remiantis atsakomumo į išsprendžiamas aplinkybes sąvoka: toks atsakomumas – tai „daugiausia matematikos sakinių vartojimo kompetencijai būdingas bruožas“ (*ibid.*: 351). Ir nors matematikoje kalbinė kompetencija rodo save išskirtinai

⁵ Vadinamosios išsprendžiamos aplinkybės, kai egzistuoja, būna akivaizdžios ir todėl jas egzistuojant galima nustatyti.

⁶ McDowellas antirealizmą apibrėžia tiesiog kaip „tezę, kad reikšmės paaiškinimas turi pasinaudoti tik išsprendžiamomis aplinkybių rūšimis“ (*ibid.*: 350), ir nurodo, kad „plačia prasme supastas“ verifikacionizmas būtų tinkamesnis šios teorijos pavadinimas (*ibid.*: 349).

sakinių verifikavimo gebėjimuose (atsakyti į įrodymus ir paneigimus), iš to negalima daryti apibendrinančios išvados, kad ir *ne-matematinė* kalbinė praktika pasižymi tuo pačiu. McDowell, priešingai negu Dummettas, akcentuoja „kalbinės praktikos gryniosios matematikos viduje ir už jos ribų skirtumų svarbą“ (*ibid.*: 364). Tad *apibendrintas* antirealizmas (t. y. antirealizmas natūralaus pasaulio atžvilgiu) jam yra visiškai nepriimtinas⁷.

Vis dėlto McDowellui rūpi klausimas, kodėl Dummettas neapsiribojo teisingu matematikos kalbos vartojimo modeliu, bet sumanė pateikti ir „apibendrinimą“, kurio esmė – „išsprendžiamų aplinkybių“ atliekamą pagrindinį vaidmenį ižitiūrėti *visoje* mūsų kalbinėje praktikoje ir ją visą aiškinti remiantis atsakomumo į išsprendžiamas aplinkybes sąvoka. Atsakymas į šį klausimą, rodos, yra toks: Dummetto apibendrinimą įkvėpė tam tikra *epistemologinė* idėja, jo kalbos filosofijos variklis, būtent „nepriklausomai nustatomų pagrindų troškimas“, subrandinęs mintį, kad „dalykų padėtys, kurios pirmiausia kalbinę kompetenciją susaisto su už-kalbine tikrove, taip sakant, turi būti efektyviai išsprendžiamos“ (McDowell 1998c: 390, 38 išnaša).

Kaip visa tai realizuojama supratimo problematikos svarstymuose? Pradžioje čia daroma prielaida, kad visose be išimčių kalbos vartojimo srityse supratimas gali būti

parodomas vienodai – pareiškiant pritarimą konkrečiam sakiniui (arba nepritarimą jam) kaip atsaką į aplinkybę, kuri, manoma, yra išsprendžiama aplinkybė. Pasak McDowell, tokia prielaida gali atrodyti labai patraukli, kadangi ji sudaro iliuziją, jog atvirai reiškiamas pritarimas ar nepritarimas sakiniui leidžia priskirti jam reikšmę, kuri tampa „kognityviai pasiekiamą tiesiog bet kam“, todėl tai esą gali būti pakankamas pagrindas apsirūpinti „patenkinama kieno nors kito reikšmės žinojimo [t. y. supratimo] epistemologija“ (McDowell 1998b: 351). Tokia supratimo epistemologija turėtų nemaža šiuolaikinių epistemologų vertinamų pranašumų: ji apeliuotų tik į atvirą sakinio vartojimą bei išsprendžiamas aplinkybes ir joje nebūtų reikalo numatyti jokių „paslaptinių“ supratimo komponentų; dėl šios priežasties „kieno nors kito“ kalbinį elgesį ji traktuotų kaip iš principo „kognityviai pasiekiamą“ (t. y. suprantamą) net ir pašaliečiui (*outsider*) – žmogui, kuriam norimo suprasti kito žmogaus kalba yra visiškai svetima, tačiau kuris yra tose pačiose, kaip manoma, supratimui lemtingose „išsprendžiamose“ aplinkybėse⁸.

McDowell tokios epistemologijos įgyvendinimą laiko iliuziniu. Aplinkybės pačios savaime niekada nebūna tokios akivaizdžios, kad nemokantis kalbos pašalietis galėtų, vien tik matydamas reiškiamą pritarimą sakiniui, nustatyti, atsakas *į kurią konkrečiai* aplinkybę yra tas matomas pritarimas. Tačiau pirmiausia iliuzinis yra įsivaizdavimas, kad pritarimą ar nepritarimą sakiniams, tą tariamą „esminį ingredientą“

⁷ Nėgana to, McDowell linkęs prikišti Dummettui, jog šis daro labai panašią į platonikų klaidą, tik atvirkščią: platonikai „santykius tarp reikšmės, tiesos ir žinojimo matematikoje“ aiškina pagal matematikai visiškai netinkamą „natūralaus pasaulio modelį“, o Dummetto apibendrintame antirealizme minėtieji santykiai už matematikos ribų traktuojami lygiai taip pat kaip matematikoje, t. y. pagal natūraliam pasauliui netinkamą modelį (*ibid.*: 357).

⁸ Vadinas, aplinkybių „išsprendžiamumas“ šia prasme yra jų visiškas nepriklausomumas nuo to, ar jose esantis žmogus moka kalbą, kuria šneka kas nors kitas, esantis „tose pačiose“ (kaip manoma) aplinkybėse.

„paradigminėse supratimo apraiškose“, galima aiškiai atpažinti ir nebūnant kompetentingu kalbos, kuria ištariami sakiniai, mokovu: „Pritarimą ar nepritarimą gali pažįstamai (*knowledgeably*) identifikuoti tik suprantantis kalbą“ arba bent tas, kuris visiškai pasikliauja kieno nors, kas ją suprantą, paliudijimu (*ibid.*: 352). Tad pritarimas ar nepritarimas pats savaime vargiai gali būti priskirtas prie aiškiai „išsprendžiamų“ aplinkybių.

Apskritai visus Dummetto epistemologijos reikalavimus apibendrintai perteikia toks teiginys: žinojimas, įgyjamas suprantant kalbą, visada priklauso nuo to, kad yra suvokiami „neproblemiškai aptinkami faktai“, kurie „sudaro *garantiją*, jog manomo žinojimo turinys yra teisingas“ (McDowell 1998a: 331, 335). „Neproblemiškai aptinkami faktai“, kurie čia turimi mintyje, – tai faktai, pasiekiami net ir tiems, kas nesupranta kalbos, nes yra suvokiami be kalbos pagalbos. Verifikacionistiniu požiūriu, būtent tais nekalbiniais faktais galiausiai remiamasi verifikuojant kiekvieną paskirą sakinį, nes kitu atveju esą tektų abejoti įgyjamo žinojimo patikimumu, taigi pačiu epistemologiniu sakinio supratimo statusu. Dėl šios priežasties verifikacionistinė kalbinės praktikos teorija draudžia aiškinant kalbos supratimo pagrindus apsiriboti kalbos išteklių lygmeniu, o nori atsiremti į „gilesnių“, „išsamesnių“ paaiškinimų perspektyvą. Atitinkamai ir Dummettas savo reikšmės teorijoje reikalauja, kad reikšmės žinojimas nebūtų grindžiamas kalba ir jai artimomis ar su ja susijusiomis sąvokomis, bet nurodytų į nepriklausomą nuo kalbinių prielaidų faktų bazę. Todėl čia lieka tik drauge su McDowellu konstatuoti „tvirtų supratimo pamatų“ ilgesį bei ieškojimą Dummetto epistemolo-

gijoje, kas galiausiai, reikia manyti, ir „veda jį prie bandymo sukurti reikšmės teoriją remiantis faktais, nustatomais iš kalbinės elgsenos, iš anksto nenumatant tiesos to, ką mes tvirtiname žinantys, kai tvirtiname suprantantys ištaras“ (*ibid.*: 340).

Ne-neprielaidiškas supratimas ir nauja faktų sritis

Kaip galėtų atrodyti ydingų epistemologinių idėjų visiškai nepaveiktos alternatyvos kontūrai? McDowellas teikia alternatyvą, kuri neatsisakytų orientuotis į mintį, kad „reikšmė gali būti visiškai atvira kalbinėje elgsenoje“ (McDowell 1998b: 352). Tačiau ši mintis, kurios svarbos epistemologijoje neįmanoma pervertinti, turi būti interpretuota ne taip ambicingai kaip Dummetto, bet užtat – McDowellas tuo įsitikinęs – įtikimiau. Alternatyvios interpretacijos dvasią gerai išreiškia principas, į pirmą vietą iškeliantis ne ką kita, o kalbos mokėjimą: „[...] kai tik kas nors, esantis kompetentingas kalboje, kuria šneka, šneka, ir kol šneka taisyklingai, pakankamai garsiai ir taip toliau, jis daro savo reikšmės žinojimą pasiekiamą – pasiekiamą auditorijai, kuri suprantą tą kalbą, kuria jis šneka“ (*ibid.*: 352–353). Tad būtina bent glaustai nužymėti, kaip toks „mažiau ambicingas“ kontra-principas paveikia supratimo epistemologiją ir reikšmės teoriją.

Pirmasis minimosios nuostatos pritaikymo rezultatas – atsisakymas to, ką McDowellas pavadina kosminės tremties (*cosmic exile*) perspektyva bandant teoriškai apibūdinti vieną ar kitą suprantamą žmonių veikseną. Kosminės tremties perspektyva – tai toks požiūris į supratimą, pagal kurį pastangoms suprasti veikseną nė menkiausiu mastu neturi būti būdingas „įtrauktumas į

gyvenimo formą“ (McDowell 1998a: 329), kurią kaip tik ir reikia suprasti bei apibūdinti⁹. Supratimo galimybė esą niekaip nepriklauso nuo suprantančiojo „įtrauktumo“ į norimą suprasti gyvenimo formą ir pastarosios atžvilgiu turi visiškai neutralų (todėl esą objektyvų) pagrindą. McDowellas savo poziciją dėl kosminės tremties perspektyvos išreiškia aiškiai: *jokioje* žmonių veiksenoje iš šios perspektyvos nebūtų išvelgiama *jokia* prasmė, ir „jeigu reikalaujame panaikinti priklausomybę nuo pirminio įtrauktumo į gyvenimo formas, tai panaikiname pačią supratimo galimybę“ (McDowell 1998a: 329).

Tai tampa ypač akivaizdu, kai atsigręžiamoje žmonių kalbinę veikseną (neabejotinai pasižyminčią išskirtiniu reikšmingumu) ir užduodame klausimą, kas gi sudaro „reflektyvų mūsų pačių kalbinės praktikos supratimą“ (*ibid.*). Pasak McDowello, ištikimiausias būtų atsakymas, kuriame galėtume atpažinti štai šią mintį: „[...] tokio reflektyvaus supratimo pasiekimo galimybė esmingai priklausytų nuo ne itin (*not particularly*) reflektyvaus pačios praktikos įvaldymo“ (*ibid.*: 329–330). Vadinasi, tam tikros kalbinės praktikos, kaip prasmingos veiksenos, supratimas visiškai neišivaizduojamas be dalyvavimo toje praktikoje galimybės, t. y. be tos kalbos mokėjimo. Suprantančio dalyvio perspektyva dabar pasirodo kaip kažkas visai kita negu kosminės tremties

perspektyva, nes „prasmė, kurią matome mūsų kalbinėje elgsenoje iš mūsų dalyvių, perspektyvos, būtų nematoma iš kosminės tremties perspektyvos“ (*ibid.*: 330). Dalyvio perspektyva – tai, kas įgyjama tik išmokstant tam tikrą kalbą, tam tikro lavinimo(si) būdu, ir ją McDowellas priešina, kartu vienareikšmiškai rinkdamasis būtent ją, kosminės tremties perspektyvą, kuri yra iliuzinė, jeigu naudojama kalbos supratimo tikslui pasiekti (pastarąją perspektyvą linkęs palaikyti Dummettas).

Šie svarstymai galiausiai veda prie labai svarbaus tvirtinimo, kurį jo autorius laiko „gilios tiesos“ išvalga: „[...] teorizuodami apie mūsų kalbos santykį su pasauliu, mes turime pradėti viduryje (*in the middle*), jau pasitelkę kalbos mokėjimą [...]“; mat kitaip mūsų mąstymas apie kalbinę praktiką tiesiog netektų bet kokio ryšio su „prasme, kurią ta praktika turi“ (*ibid.*). Teorinius prasmės ieškojimus „pradėti viduryje“ reiškia nepasiduoti neįvykdomai supratimo epistemologijos svajonei remtis į tai, kas atrodo „tvirčiausia“, kas, regis, suteikia žinojimui *garantiją*, – į nepriklausomai nuo mūsų kalbos nustatomus supratimo pamatus. McDowellas skatina įsisąmoninti, kad tokie filosofinio nagrinėjimo „pradai“ yra vargiai pasiekiami: reikalavimas remtis į nepriklausomą nuo bet kokių prielaidų (taip pat ir kalbinių) bazę yra „epistemologinis prietaras“ (*ibid.*: 335).

Tad koks yra tikrasis *faktų* epistemologinis statusas ir apskritai jų teorinė vertė? Ar turi kokią nors reikšmę frazė „neproblemiškai aptinkamų faktų suvokimas“? Atsakymą į pastarąjį klausimą, pasak McDowello, lemia tai, kaip interpretuojame žodžius „neproblemiškai aptinkami“. Jis pats atsako taip: esama faktų, „kurie yra

⁹ Pateikdamas kosminės tremties perspektyvos sampratą, McDowellas akivaizdžiai pasinaudoja vėlyvajam Wittgensteinui svarbia fraze „gyvenimo forma“. Plg. kad ir šią vietą iš *Filosofinių tyrinėjimų* II dalies: „Tai, kas turi būti priimta, kas yra duotybė (*Gegeben*), galėtume pasakyti, yra gyvenimo formos“ (Wittgenstein 1995 [1953]: 388). Wittgensteino mintį apie gyvenimo formų „duotumą“ McDowellas kiek pakeičia, pabrėždamas „įtrauktumą“ (*involvement*) į vieną ar kitą iš jų; bendroji frazės prasmė, tiesą sakant, išlieka nepakitusi.

atvirai pasiekiami (tam, kad būtų įsitikinta, jog jie egzistuoja, nereikia spekuliuoti apie kažką, paslėptą už to, kas atvirai pasiekiamas), tačiau kuriuos suvokiame taikydami perceptualų gebėjimą, nebūtinai būdingą visiems. Kalbos mokėjimą iš dalies sudaro kaip tik toks perceptualus gebėjimas [...]“ (*ibid.*: 331–332).

Ilgijus šį gebėjimą – o jis įgyjamas ne kitaip kaip išmokstant kurią nors kalbą, – prieš mus esantis faktų horizontas iš esmės pasikeičia: mūsų jusliniam suvokimui atsiveria *nauja faktų sritis*, nepasiekiamas suvokimui tų, kurie nemoka tos kalbos. Tuomet atsiranda galimybė išgirsti *daugiau*, taip pat išvysti ryškia šviesa nušviesta tai, kas iki tol skendėjo visiškoje tamsoje¹⁰. Tad išmokta kalba ima reikšmingai veikti mūsų jausinio suvokimo turinį – daro įtaką dideliems jo pokyčiams.

Tačiau turime klausti ir toliau: kas gi tie „nauji faktai“, kuriuos įvaldyta kalba įgalina jutimais suvokti ir kurie mums nėra pasiekiami lig tol? McDowellas nurodo faktus, kurių buvimas atviroje kalbinėje praktikoje nekelia jokių abejonių, – tai „faktai apie tai, ką kiti žmonės sako“ (*ibid.*: 333). Kadangi žmonės visada ką nors sako

¹⁰ McDowellas užsimena apie „fenomenologinę išvalgą“, jog tas, kuris išmoksta kalbą, ima girdėti daugiau, kai ta kalba šnekama; o štai pirmosios kalbos išmokimą, jo manymu, geriausiai išreiškia metafora „šviesa pateka“ (*ibid.*: 333).

viena ar kita konkrečia kalba, tos kalbos mokėjimas yra būtina sąlyga faktui, ką kas nors sako, suvokti. Pasinaudojant šmaikščiu paties McDowellio sugalvotu pavyzdžiu, kalbinėje praktikoje tikrai esama tokių ir panašių faktų kaip šis: kad kas nors sako, jog Michaelui Dummettui skauda dantį (*ibid.*: 324). Tokie faktai ypatingi tuo, kad yra išreiškiami „sakymo, kad ...“ ar „teigimo, kad ...“ idiomomis, aiškiai žyminčiomis jų „kalbinę“ ištaką. Taigi greta „fakto, kad ...“ atsiranda ir kito tipo, *naujas* „faktas, kad kas nors sako, kad ...“ Taip atsiranda *nauja faktų sritis*, nesuvedama į jokių jos atžvilgiu neprielaidišką epistemologinį pagrindą, o turinti būtiną jai priklausančių faktų suvokimo prielaidą – kalbos mokėjimą.

Tad, regis, subtiliomis išvalgomis grindžiamas McDowellio „anti-antirealistinis“ požiūris pasiekia savo artimiausią ir pagrindinį tikslą – atskleidžiant Dummetto antirealistinės alternatyvos keblumus, netiesioginiu būdu išsaugoti *realizmo* potencialą ir gyvybingumą. Dummetto verifikacionizmas, nors be kompromisų ištikimas vitgenšteiniškajam „reikšmės kaip vartojimo“ principui ir todėl atrodantis visiškai priimtina reikšmės teorija, visgi nepasižymi nepriekaištinga, patikima epistemologija. Tačiau McDowellas teisus: supratimo epistemologija yra reikšmės teorijos karkasas. Štai kodėl nepaprastai svarbu, kad ji nebūtų slegiama iš tradicijos paveldėtų ydų.

LITERATŪRA

Dummett, Michael, 1978a. Truth. In: Michael Dummett. *Truth and Other Enigmas*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, p. 1–24.

Dummett, Michael, 1978b. The Philosophical

Basis of Intuitionistic Logic. In: Michael Dummett. *Truth and Other Enigmas*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, p. 215–268.

McDowell, John, 1998a. Anti-Realism and the

Epistemology of Understanding. In: John McDowell. *Meaning, Knowledge, and Reality*. Cambridge, Mass.; London: Harvard University Press, p. 314–343.

McDowell, John, 1998b. Mathematical Platonism and Dummettian Anti-Realism. In: John McDowell. *Meaning, Knowledge, and Reality*. Cambridge, Mass.; London: Harvard University Press, p. 344–365.

McDowell, John, 1998c. Criteria, Defeasibility, and Knowledge. In: John McDowell. *Meaning, Knowledge, and Reality*. Cambridge, Mass.; London: Harvard University Press, p. 369–394.

Putnam, Hilary, 1999. Sense, Nonsense, and the Senses: An Inquiry Into the Powers of the Human Mind. In: Hilary Putnam. *The Threefold Cord: Mind, Body, and World*. New York: Columbia University Press, p. 1–70.

Weiss, Bernhard, 2002. *Michael Dummett*. Chesham: Acumen.

Wittgenstein, Ludwig, 1995 [1953]. Filosofiniai tyrinėjimai. In: Liudvigas Vitgenšteinas. *Rinktiniai raštai*. Vertė Rolandas Pavilionis. Vilnius: Mintis, p. 113–394.

SOME DIFFICULTIES IN THE EPISTEMOLOGY OF UNDERSTANDING: MCDOWELL VS DUMMETT

Mindaugas Japertas

S u m m a r y

The article discusses the justification of John McDowell's "anti-anti-realist" view towards Michael Dummett's philosophy of anti-realism. In spite of Dummett's intention to base his anti-realism (and philosophy at large) on considerations belonging to the theory of meaning, philosophy of language, and metaphysics, McDowell discloses in his forerunner's arguments a more fundamental and independent "epistemological framework" – a quite traditional, inappropriate and even illusory "epistemology of understanding". It should be noted that both philosophers share the view as to the understanding of mathematical sentences: both of them support anti-platonism and believe that the notion of responsiveness to decidable circumstances must be central in the epistemology of mathematics. However, McDowell dissents from Dummett's attempt to generalize this proper model of the epistemology of mathematics, that is, to apply it

in an account of understanding the language outside mathematics. Generalized anti-realism (anti-realism about the natural world) can arise only due to a certain epistemological idea, namely, the hankering for "solid", independently ascertainable, presupposition-free foundations that would serve as a guarantee for the understanding of our utterances.

McDowell dismisses this epistemological idea as the "epistemological prejudice" and he opts for a "less ambitious" epistemology according to which the understanding of the linguistic practice presupposes the prior involvement in the very practice – equipment with command of a language. The perspective of a comprehending participant is the only suitable for theorizing about the relation of our language to the world.

Keywords: Dummett, McDowell, anti-realism, language, understanding, epistemology.

[Iteikta: 2012-09-15]